AUTOCENZURA: O PERSPECTIVĂ MAI PUȚIN DISCUTATĂ

DAN S. STOICA*

1. Ce înțelegem prin autocenzură?

Se vorbeşte despre autocenzură şi se scrie despre autocenzură. Abordările cercetătorilor români – chiar când nu sunt în mod explicit ancorate într-o anumită perioadă – sunt din perspectiva autocenzurii din vremea comunismului. Această stare de lucruri este normală: multă lume este încă marcată şi apăsată de cele trăite în acea perioadă şi, în plus, exemplele de la care pleacă studiile în cauză au ceva de anecdotă, de poveste măcar interesantă dacă nu chiar nostimă. Este precum derularea vestitelor poveşti din armată, de pe vremea când se făcea armată: cât dura stagiul militar, tânărul detesta fiecare moment, dar după aceea pățaniile din armată deveneau subiectele predilecte ale poveştilor din întâlnirile cu prietenii. Țin minte, de exemplu, cum se întreceau în amintiri spuse cu umor cei prezenți la lansarea *Indexului* revistei „Alma Mater – Dialog", apogeul fiind momentul când profesorul Alexandru Călinescu a dezvăluit modul în care a reuşit să treacă de cenzură celebrul număr al revistei care avea pe prima pagină o reproducere a picturii lui Dan Hatmanu în care Ştefan cel Mare scoate mâna dintr-un tablou pentru a ciocni un pahar de vin cu Ceauşescu (numărul a fost retras rapid de la distribuție). Era vremea când trebuia să dovedeşti Cenzurii că autocenzura ta, ca redacție, funcționează în spiritul vremii.

2. O schimbare de unghi

Am însă credința că o discuție despre autocenzură ca modalitate de adecvare a inițiatorului unui discurs poate fi de interes, deşi acest unghi de abordare nu promite mai nimic senzațional. Adecvarea este, am mai spus-o, principiul de aur al comunicării. „Adecvare la ce?" am fost întrebat cândva, de colegi de breaslă. E ca şi cum l-ai întreba pe un puşcaş marin din armata SUA „Adapt to what?" (La ce să

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, bd. Carol I, nr. 11, România.

ALIL, t. LVII, 2017, Bucureşti, p. 353–364

BDD-A30158 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:39 UTC)

te adaptezi?) când afli că deviza acestei celebre arme este „Adapt and survive!" (Adaptează-te şi supravieţuieşte!). Deci, adecvare la ce? Adecvare la tot: la elementele contractului de comunicare (la enunţiator, la destinatar – plus la părerea fiecăruia despre celălalt – , la temă – plus poziţia celor doi cu privire la aceasta – , la canal, la momentul istoric), la context, la istoria comună a enunţiatorului cu destinatarul discursului şi, mai ales, la intenţia de comunicare ce-l animă pe iniţiatorul instanţei discursive. Pornind de aici, o discuţie despre ce se cuvine şi ce nu se cuvine făcut şi despre ce se cuvine şi ce nu se cuvine spus/scris şi despre cum, unde, când sau cui se cuvine sau nu să i se spună/scrie ceva ar putea fi de interes. Este o tematică pe care nu o poate ocoli nici un specialist în comunicare şi pe care s-ar cuveni s-o aibă mereu în atenţie, în general, fiecare individ, dar mai ales cei care profesează utilizând o formă sau alta de discurs public. Pe de altă parte, discuţia pe marginea ideii de autocenzură poate presupune o abordare pe două direcţii: cea a eficienţei discursive şi cea a eticii în comunicare. De la „dai, dai" la „dă-mi" avem doar distanţa indusă de progresul competenţelor lingvistice ale micuţului proaspăt venit pe lume, dar de la „dă-mi" la „te rog să-mi dai" avem distanţa indusă de dezvoltarea competenţelor sociale. Mai apoi, copilul va ajunge să afle cui îi poate spune „te rog să-mi dai" şi cui va trebui să-i spună „vă rog să-mi daţi", după care va ajunge la vârsta la care va şti să aleagă cu multă siguranţă şi extrem de repede între „vă rog să-mi daţi", „te rog să-mi dai", „dă-mi" – chiar cu varianta „dai, dai", pentru a se alinta, dacă îi permite contextul social – şi până la a smulge direct obiectul din mâna celuilalt, fără să spună nimic. Individul învaţă toată viaţa. O vorbă spune că învăţăm să vorbim până la trei ani şi apoi, tot restul vieţii, învăţăm să tăcem[1]. În general, cam despre asta este vorba aici. „În general" doar, pentru că, atunci când învăţăm să vorbim, aflăm şi ce cuvinte să folosim pentru a ne rezolva nevoile de relaţionare cu ceilalţi, dar şi cum să formulăm expresia dorinţelor şi nevoilor noastre, în funcţie de situaţie şi de context. Acest „cum" va rămâne preocuparea noastră permanentă, după ce va fi fost a celor care ne-au format. Numai fiind atenţi la „cum", reuşim să ne încadrăm social acolo unde alegem să ajungem[2]. Ca să nu rămână cele spuse ca o soluţie certă sau ca o reţetă,

[1] Mi-a reţinut atenţia, pe această temă, o frază rostită de E.S. Dl Luca Niculescu, ambasadorul României în Franţa, cu ocazia unei dezbateri care a avut loc recent la Târgul de Carte de la Paris: „În calitate de jurnalist, înveţi să vorbeşti, în calitate de ambasador, înveţi şi când să taci" (http://adevarul.ro/-cultura/carti/luca-niculescu-ambasadorul-romaniei-franta-In-calitate-jurnalist-inveti-vorbesti-calitate-ambasador-inveti-taci-1_58dc167b5ab6550cb8cc63fd/index.html). Autocenzura ca bună creştere sau ca manifestare a adecvării în comunicare!

[2] Un precept din educaţia britanică sună cam aşa: „Being right does not allow the sacrifice of the form" (adică faptul că ai dreptate nu-ţi permite să sacrifici forma în care te exprimi). Acest precept educaţional deschide şi o discuţie pe tema adevărului, dar ar fi prea mult pentru demersul de faţă. Aş reţine, totuşi, doar o replică a unui personaj dintr-un serial englezesc: „There is too much truth in any relationship" (Este prea mult adevăr în fiecare relaţie), care conţine o filosofie întreagă despre cât se cuvine să spui din tot ceea ce crezi că e adevărat.

BDD-A30158 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:39 UTC)

aş mai adăuga şi importanța lui „când”. Modul de concretizare a variabilelor semnalate mai sus este ceea ce ne face să fim percepuți ca „având cei şapte ani de-acasă” (sau nu), să trecem drept persoane bine educate (sau nu) sau, în termenii lui Erving Goffman (1974), ceea ce ne serveşte pentru a ne proteja fața ori, dimpotrivă, ceea ce ne poate face să ne primejduim fața în interacțiunile sociale sau să o primejduim pe a celor din jurul nostru.

De remarcat este că toată discuția angajată pe coordonatele aici sugerate are, de fapt, în vedere chestiuni marcate cultural. De altfel, comunicarea este întotdeauna în legătură cu un model cultural. Or, asta înseamnă că trebuie atenție la separarea universaliilor de specificități şi trebuie grijă în folosirea generalizărilor. Chiar şi acea expresie de mai sus – „cei şapte ani de-acasă” – trebuie aceptată în limitările impuse de dinamica realităților, dar mai ales de diferențele culturale existente în ceea ce priveşte etapizarea evoluției individului de la copil la adult. În culturile de tip european (deci, nici în cultura română) nu mai este vorba despre şapte ani pe care copilul îi are de petrecut doar în sânul familiei. „Instituționalizarea” începe de la vârste mult mai fragede, dar expresia este încă valabilă şi are sens, referindu-se la perioada de la începutul vieții când copilul se formează doar acasă, sub îndrumarea exclusivă a familiei, deprinzând în principal regulile sociale de interacțiune. Familia va continua să joace un rol important în formarea copilului, dar o va face în cooperare cu alte instituții, singura perioadă în care ea are exclusivitate fiind cea care, pe vremuri, dura şapte ani. Ceea ce merge pentru *a spune*, este valabil şi pentru *a face*. Codul manierelor elegante, aşa cum circula şi pe la noi, înainte de război – am văzut, de curând, o variantă a acestui cod într-o compilație aparținând lui Păstorel Teodoreanu – nu este decât o listă de comportamente acceptate de (înalta) societate: cine salută primul, cine şi cui îi întinde mâna, cum nu vei bea niciodată vin cât ai încă gura plină cu mâncare sau de ce nu trebuie să bei din pahar înainte de a-ți fi şters buzele. Societatea educată a Europei avea coduri de bună purtare şi ne putem imagina în ce măsură toate preceptele din cod erau transculturale: toată „lumea bună” se comporta ca în saloanele pariziene, iar în saloanele pariziene erau reproduse – chiar şi doar în parte – obiceiuri din saloanele aristocrației britanice, poate din cauza unei nostalgii pentru defuncta lor aristocrație. S-au păstrat şi specificități culturale în educație. Ne putem doar imagina, de pildă, stupoarea Profesorului Stelian Dumistrăcel, aflat pentru a nu ştiu câta oară la o universitate din Germania, când gazda lui – profesor la acea universitate şi care-l cunoştea bine pe invitatul lor – i-a şoptit discret, chiar în timpul recepției de bun-venit, că la ei s-a dat o lege care le interzice să mai tragă vânturi în public. În educația de la noi, după ce copilul a trecut de doi ani, nici nu se mai discută despre tras vânturi în public: e o chestiune rezolvată pe viață. În societatea germană a secolului al XX-lea, eliminarea tensiunilor intestinale prevala, se pare, dinaintea evitării unor situații cumva jenante, dar asta era deja de domeniul trecutului la vremea acelei vizite a distinsului nostru Profesor acolo. Simpla aplicare a tiparului educațional din cultura noastră ducea (şi duce şi astăzi) la acelaşi rezultat pentru care nemții au avut nevoie de o lege nouă. Vorbim,

BDD-A30158 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:39 UTC)

deci, despre ceea ce se cuvine să faci şi despre ceea ce nu se cuvine să faci. Chestiunea diferenţelor dintre culturi aduce cu sine şi nevoia de a discuta despre maniere – mai mult sau mai puţin bine alese – de a asigura medierea interculturală. Am fost miraţi, cu ani în urmă, când americanii au lansat moda de a nu face referiri directe şi clare la sărbători religioase care nu sunt decât ale majorităţii (creştine). Aşa s-a ajuns de a fost înlocuită urarea tradiţionala de Crăciun (Merry Christmas) cu o urare neutră (Season greetings) menită să evite iritarea celor aparţinând unor confesiuni care nu recunosc istoria biblică şi, deci, nu cred în naşterea Domnului. De la această primă manifestare a corectitudinii politice prin autocenzură s-a ajuns la ceea ce putem numi azi o cursă a autodepăşirii în autocenzură, cursă în care este angajată orice majoritate pentru a evita să irite minorităţile. De curând, s-a produs şi în Marea Britanie o încercare de acest fel, dar exagerările au fost atât de aspru criticate din toate părţile, încât iniţiatorii acelui act de autocenzură întru corectitudine politică au renunţat la a-l mai face[3].

3. Despre adecvare

Am mai scris despre adecvare. Reiau aici câteva chestiuni pe care le consider majore în discuţiile pe această temă. Plec de la asumpţia că adecvarea este principiul de bază în comunicare. Pornind de la acest principiu, s-ar putea formula şi singura regulă care rezistă în practica comunicării şi aceasta ar suna astfel: „Fii adecvat!”.

Ce înseamnă să fii adecvat? Înseamnă – aşa cum am spus mai sus – să te potriveşti cu situaţia de comunicare, cu destinatarul discursului pe care-l construieşti, cu momentul, cu locul, cu alte elemente de context, cu mediul social-cultural în care alegi (sau în care eşti nevoit) să iniţiezi discursul, dar cel mai important este să fii în acord – în cea mai mare măsură posibil – cu aşteptările celuilalt, ale interlocutorului (pe care l-am numit mai sus „destinatar”, tocmai pentru a marca faptul că iniţiatorul instanţei de comunicare îi destinează discursul, altfel spus, îl are în minte şi-l „ţinteşte” cu un discurs potrivit pentru a produce efectul dorit). Adecvarea se sprijină pe capacitatea iniţiatorului de a anticipa reacţia

[3] Sărbătorile pascale sunt de neconceput în Marea Britanie fără „vânătoarea ouălor” de ciocolată, pe care copiii sunt îndemnaţi să le găsească după ce adulţii le ascund. Anul acesta a venit însă cu o veste total neplăcută. Cadbury, un sponsor al „vânătorii” în colaborare cu National Trust, a decis să elimine orice referire la această sărbătoare religioasă. Pe site-ul campaniei, cei mici erau încurajaţi să participe la „vânătoarea de ouă », fără referire la numele sărbătorii. Decizia a fost aspru criticată, inclusiv de Biserica Anglicană şi de Guvern, relatează presa britanică. „E complet ridicol”, a reacţionat premierul Theresa May, fiică de pastor. Arhiepiscopul din York, al doilea ca importanţă în ierarhia Bisericii Anglicane, a reacţionat şi mai dur, acuzând organizatorii „vânătorii de ouă” că „scuipă pe mormântul” fondatorului companiei. Cadbury şi-a explicat decizia prin faptul că vrea să dedice această zi „persoanelor de toate confesiunile, inclusiv celor care nu sărbătoresc” Paştele. În cele din urmă, organizatorii campaniei au adăugat menţiunea „de Paşte” (http://adevarul.ro/international/europa/scandal-marea-britanie-legat-vanatoarea-oualor-paste-1_58e4faff5ab6550cb8fd46af/index.html).

BDD-A30158 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:39 UTC)

la discurs a destinatarului vizat, fără a scoate din discuție propria-i intenție de comunicare. O remarcă trebuie făcută: adecvarea în comunicare se manifestă simultan pe multe paliere, dar nu se manifestă uniform pe toate acele paliere. Îi revine inițiatorului unei instanțe de comunicare să realizeze echilibre în interiorul acestui mix de adecvare. Îl vom surprinde pe vorbitor renunțând la a-şi adecva forma de expresie pentru a obține efectul de surpriză şi, astfel, a rămâne perfect adecvat prin raport la intenția urmărită prin discurs. Acesta este doar un exemplu. Am putea să ne gândim şi la alte situații care să stea drept model. Într-o primă abordare, se susține că, în oferirea de servicii către populație, membrii unor profesiuni – medici, farmacişti, jurişti, bancheri – sunt puşi în situația de a traduce din limbajul endogen (al ştiinței fiecăruia dintre ei) în limbaj exogen (limbaj înțeles de nespecialişti cu o formație medie şi peste medie) (pe această temă, vezi şi Dumistrăcel *et al.* 2015). Spun „într-o primă abordare" pentru că nu rareori specialiştii din domenii ca cele evocate mai sus simt nevoia să-şi revendice un anumit statut în raport cu cei cărora le oferă servicii şi păstrează în expresie limbajul endogen: asta impresionează şi creează în destinatarul discursului senzația că ştie prea puțin pentru a putea formula păreri cu privire la specialistul din fața lui. Avem aici un exemplu de sacrificare a adecvării pe palierul clarității în exprimare, în favoarea adecvării, din nou, la scopul urmărit prin intervenția discursivă. Lucrurile funcționează în aceeaşi manieră în care le explică Paul Grice (1989: 22–40) când vorbeşte despre maximele conversaționale şi nu uită să precizeze că vreuna dintre ele poate ajunge să fie sacrificată în favoarea alteia[4].

Luând pe rând în discuție reperele la care se cuvine să se raporteze inițiatorul unei instanțe de comunicare, vom constata importanța tuturor acestor repere, dar şi importanța fiecăruia în parte.

„Să nu vorbeşti de funie în casa spânzuratului" sună un îndemn venit din înțelepciunea populară. O bună metaforă pentru a reține atenția asupra faptului că locul ales pentru a iniția un discurs contează, fie ca potrivit, fie ca nepotrivit, după cum este de mare importanță istoria personajelor implicate în instanța de comunicare. Putem face aprecieri cu privire la calitatea unei frânghii, dacă suntem pe puntea unui iaht şi ni se prezintă sistemul de ataşare a pânzelor, dar nu se cuvine să facem astfel de aprecieri cu privire la frânghia proaspăt dezlegată din jurul gâtului unui sinucigaş atunci coborât din grindă. Competențele sociale ale enunțiatorului îi pot sta drept sprijin pentru a aprecia dacă se află în „casa spânzuratului" sau nu, adică dacă se află în prezența unor persoane care ar putea lua spusele sale drept afront sau chiar doar drept inadecvate în raport cu istoria lor, recentă sau mai veche, ori nu.

[4] Aici găsesc eu slăbiciunea teoriei lui Grice: nu poate trece drept maximă ceva ce poate fi depăşit de altceva, fie chiar şi de o altă maximă. Nimic nu poate fi peste o maximă!

BDD-A30158 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:39 UTC)

De asemenea, raportarea la moment, la timp, este de importanță evidentă și trebuie luată în seamă. Gândind astfel, enunțiatorul poate alege momentul propice inițierii cu cele mai bune șanse a discursului pe care-l are în vedere. Fără îndoială, nu întotdeauna bătutul fierului cât e cald se dovedește a fi alegerea optimă. Nu se cuvin adresate invitații la petrecerea de majorat în cadrul unei adunări funerare, după cum un profesor nu ar face figură bună dacă le-ar expune studenților ultimele sale teorii în timpul banchetului de sfârșit de ciclu de formare academică. Uneori, o constatare de ultim moment îl poate determina pe enunțiator să amâne lansarea discursului, ca să nu mai vorbim despre cazurile în care, oricât de bine își va fi pregătit discursul, vorbitorul renunță la a-l mai enunța pentru că ceva din context va fi făcut deja caducă intervenția pe care o avea în intenție. Dinamica contextelor cere o dinamică a orientării celui care intenționează să inițieze o instanță de comunicare, iar alegerea momentului este o parte din acest efort de orientare.

„Tonul face muzica", auzim destul de des. Spusă ca atare, formula este cel mai adesea un reproș adresat cuiva care rostește ceva pe un ton nepotrivit. Dar ce înseamnă să ai tonul potrivit? Înseamnă să pui în acord tonul cu conținutul rostit, dar și cu intenția ta de comunicare și cu regulile de interacțiune socială ale fiecărui spațiu cultural dat. Cum lumea pare să adauge tonului și intensitatea vocii, reproșul amintit mai sus s-ar putea referi (și) la aceasta din urmă. Așadar, pare important să ai chiar un antrenament al vocii și un control al modului de rostire a enunțurilor, pentru a evita inadecvarea tonului cu conținutul rostit, cu ceea ce se cuvine să spui cuiva anume și cu intenția de comunicare.

Un alt element care merită adus din nou în discuție este istoria comună a vorbitorului și a auditoriului său sau capacitatea vorbitorului de a-și construi rapid o reprezentare justă cu privire la auditoriu și la așteptările acestuia în ceea ce-l privește (metareprezentări). De exemplu, într-un grup de oameni înclinați să practice umorul – sub orice formă ar fi să aleagă ei să-l practice – o inepție spusă pe un ton serios sau o apreciere spusă pe ton ironic ar fi decodate cu sensul anticipat de inițiatorul discursului și nimeni nu ar rămâne cu ideea că enunțiatorul inepției are o gândire obtuză sau că aprecierea lansată în discurs trebuie luată cu rol de laudă cu adevărat. Aceleași tipuri de abateri și le poate permite și un vorbitor aflat dinaintea unui auditoriu nou sau pe care nu-l frecventează des, dar pe care-l „simte" pregătit să decodeze în cheie potrivită spusele sale, în ciuda alegerii unui ton voit inadecvat. Desigur, șansele de a obține efectul dorit sunt mai mari dacă enunțiatorul și destinatarul au o istorie comună îndelungată, dar e riscant să credem că întotdeauna va fi așa.

Tema aleasă pentru a fi prinsă într-o intervenție discursivă poate proba capacitatea de adecvare socială a vorbitorului. Nu orice temă poate fi discutată cu oricine și nici în orice context (a se vedea și exemplul cu a vorbi despre funie în casa spânzuratului – *supra*). Fiul unui profesor nu-l va putea aborda pe acesta în timpul cursului pentru a-i transmite o solicitare din partea mamei, după cum nici invitații la o nuntă nu-i vor întreține pe miri cu povești despre greutățile lor

BDD-A30158 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:39 UTC)

financiare. Sunt situații de comunicare cu un anumit specific, cel puțin în culturile de tip european, or acest specific presupune acceptarea unei anumite arii de teme care pot fi aduse în discuție. În exemplele folosite aici, găsim puse în evidență, în afară de chestiunea adecvării temei, şi adecvarea la context, şi adecvarea la construcția socială (statute, ierarhii, roluri).

Ce avem în cele de mai sus? Avem expresia unor mecanisme de reproducere pe care fiecare societate le foloseşte pentru a-şi asigura identitatea, coerența în timp şi, prin aceasta, consistența. Sunt mecanisme marcate cultural, iar una dintre explicațiile pentru această stare de lucruri este legată de specificitatea gândirii pe care o asigură fiecare limbă istorică, luată ca trăsătură fundamentală a oricărei comunități de cultură (care este, înainte de toate, o comunitate lingvistică).

Societățile îşi pun la punct sisteme de reguli, coduri, ritualuri şi, mai ales, moduri particulare de utilizare a simbolurilor în crearea de semnificații. Formalisme de toate tipurile apar şi se instituie ca reguli. Totul se leagă, rezistă, se perpetuează şi chiar se întăreşte, până când apar…

… rebelii şi revoluțiile

Adică până când se atinge un punct critic (*the tipping point*), când totul poate bascula, pentru simplul motiv că apare o voce care transformă în cunoaştere comună faptul că împăratul e gol. Ca şi metafora din poveste, orice asemenea moment este semnalul de start al unei revoluții sau măcar semn al manifestărilor rebele, de moment, ale cuiva. Orice am face, nu putem să nu comunicăm, ne asigura Paul Watzlawick. Or, această stare de perpetuă interacțiune este greu de gestionat convenabil, ceea ce face să apară inadvertențe, greşeli, gafe, abateri de la ceea ce este trecut drept normă într-o comunitate dată.

O revoluție poate fi şi schimbarea dramatică şi bruscă a codurilor, a regulilor, a modului de viață dintr-o societate dată. Cei care provoacă revoluții o fac, de regulă, uzând de moduri de gândire deja profund inculcate în mentalul comun, aflate la nivelul mentalității (acolo unde funcționează stereotipurile de gândire şi prejudecățile), acel nivel unde nimeni nu poate interveni pentru a schimba ceva. Ceea ce zace la nivelul mentalității nu este, cel mai adesea, motiv de mândrie pentru individul rațional, dar acesta poate ajunge să mascheze conținuturile gândirii de dinainte de gândire (cum le-a numit Malcolm Gladwell, în *Blink*) prin educarea comportamentului. Comportamentul – şi cel lingvistic, nu doar cel nonverbal – este ceea ce individul pune în lume, ceea ce lasă el să fie perceput de către ceilalți, este totalitatea de manifestări sociale ale cuiva. Or, decât să laşi să iasă la suprafață lucruri de care nu eşti mândru, dar care sunt primele care izbucnesc din străfundurile mentalității la ivirea unui stimul, e mai simplu să înveți să-ți controlezi comportamentul. Asta înseamnă să înveți să te comporți în acord cu cerințele mediului în care trăieşti şi astfel să-ți duci viața în linişte, ajungând chiar să fii apreciat de cei din jur. Controlul comportamentului în

BDD-A30158 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:39 UTC)

dauna manifestării nestăpânite a mentalității poate însemna că, atunci când apare câte un stimul în mediul înconjurător, va trebui să-ți reprimi pornirile naturale (bazate pe elementele de mentalitate menționate mai sus) şi să promovezi un comportament conform cu aşteptările celorlalți. Nu este întotdeauna uşor şi doar educația şi antrenamentul pot sprijini o performanță remarcabilă în această privință. E greu şi pentru că – aşa cum am mai spus – stereotipurile şi prejudecățile, aşa profund ascunse cum sunt dincolo de rațiune, sunt primele care tresar, ca răspuns la stimuli. Or, nefiind, în majoritatea cazurilor, în acord cu comportamentele sociale aşteptate, aceste elemente sunt capabile să perturbe echilibrul social. Dar, un individ educat şi care se antrenează permanent, atent şi asiduu, în sensul atingerii adecvării în orice tip de interacțiune socială, poate înăbuşi pe loc orice tentativă a elementelor mentalității de a ieşi la suprafață. Comportamentul unui astfel de individ va fi perceput drept ireproşabil[5]. Pe de altă parte, nu putem nega posibilitatea de a vedea schimbându-se chiar şi mentalitatea, dar vorbim în acest caz despre un proces lung şi anevoios, bazat pe uitare şi pe exercițiul susținut al unor realități noi. Mentalitatea se schimbă la distanță de cel puțin o generație în timp (în aprecierea unor autori, este nevoie de două generații până să se poată modifica elementele gândirii de dinainte de gândire).

Numai că declanşatorii de revoluții îşi aleg drept țintă înseşi elementele din sfera mentalității – stereotipuri şi prejudecăți – şi şi-i aleg drept victime pe aceia care vor fi ajuns deja la o stare de sufocare sub povara codurilor şi a regulilor care normează comportamentul social. Atunci când aproape nimic din comportamentul considerat adecvat nu mai are legătură cu firescul, forța copleşitoare a acestuia din urmă poate rupe zăgazurile şi atunci izbucnesc la suprafață comportamente deplasate față de normele acceptate, comportamente induse chiar de stereotipuri şi de prejudecăți. Uneori, este nevoie doar de o minimă stimulare pentru ca regulile să fie abolite şi să se instaleze bucuria frenetică a comportamentului natural.

Să luăm un exemplu: corectitudinea politică în exprimarea verbală. Instalată ca sumă de reguli menită să elimine din expresie construcțiile care ar putea fi ofensatoare pentru unele categorii de persoane, corectitudinea politică devine – încet, încet – opresivă pentru cei care au o pornire naturală către expresia liberă a gândurilor, a ideilor, a sentimentelor şi care au crescut în ambianțe indiferente la posibilitatea de a instaura stereotipuri sau prejudecăți în gândirea de dinainte de gândire a comunității lingvistice respective. Pe măsură ce creşte gradul lor de educație, aceşti indivizi vor ceda imperativului social al adecvării, îşi vor înfrâna pornirile naturale şi vor avea comportamente lingvistice în acord cu standardele general acceptate (care, de fapt, sunt impuse în orice societate de către o minoritate).

[5] Malcolm Gladwell descrie şi cum a probat el, cu sprijinul unui produs *software*, că mascarea stereotipurilor şi a prejudecăților nu ajunge să fie perfectă nici chiar în cazul unui individ educat şi care, în plus, se ştie observat; ceea ce ceilalți nu vor remarca va fi totuşi surprins de computer şi, deci, un individ care este perceput ca având un comportament ireproşabil ajunge să fie „trădat" de computer, care îi scoate la suprafață porniri încă imperfecte (Gladwell 2005).

BDD-A30158 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:39 UTC)

Această stare de lucruri induce tensiuni în individul care se găseşte prea des în situația de a-şi refuza pornirile naturale, de a alege conştient să nu spună anumite lucruri sau să spună unele lucruri doar în anumite feluri, altfel spus, în situația de a se autocenzura. Dacă tensiunea aceasta este produsă într-o masă mare de indivizi şi situația durează îndeajuns de mult timp, se atinge punctul critic, echilibrul se frânge şi starea de lucruri se poate transforma în revoluție. De la supape de eşapament la adevărate revoluții în politică (a se vedea popularitatea lui Donald Trump din timpul campaniei prezidențiale din 2016 şi faptul că a şi câştigat alegerile prezidențiale din SUA tocmai pentru că a ales să se abată permanent de la corectitudinea politică), efectele ținerii sub tensiune a liberei exprimări sunt lesne observabile în lumea de azi. Tensiunea despre care este vorba aici nu este atât între cei care impun coduri şi cei educați să le respecte, cât mai degrabă între efortul personal al individului de a se păstra în limitele unui comportament (lingvistic, în cadrul discuției de față) adecvat standardelor societății în care trăieşte şi presiunea mentalității sale. Rămânem tributari toată viața (sau aproape toată viața) deprinderilor din vremea celor şapte ani de-acasă, acelor învățăminte acumulate mai mult din cele nespuse decât din cele spuse explicit, descoperirii şi apoi imitării comportamentelor figurilor dominante din primii ani de viață. Pe aceste baze se construieşte opoziția dintre „aşa da" şi „aşa nu" (această a doua formulă fiind expresia de mai târziu a autocenzurii). În timp, prin educație, aflăm că unele precepte dobândite la începutul vieții nu sunt acceptate în societate şi că ceea ce ni se pare firesc (pentru că face parte din chiar natura noastră, fără să ştim nici măcar cum şi de ce) nu se potriveşte cu standardele din comunitatea în care trăim. Soluția, pentru individul educat, va fi tot autocenzura: indiferent de ce-i vine să spună sau să facă, el va alege să spună sau să facă doar ceea ce se cuvine. Sunt şanse ca, practicând autocenzura, individul să ajungă să facă stereotipurile şi prejudecățile cu care s-a ales în copilărie să fie tot mai palide şi el să aibă un comportament în acord cu propria-i mentalitate. Mecanismele care fac posibilă această transformare sunt complexe şi țin în mare măsură de presiunea culturală a mediului social respectiv. Eroarea de abordare cel mai des întâlnită în cazul celor preocupați de educarea în spiritul corectitudinii politice este aceea de a ignora imensa inerție a mentalității, care face ca aceasta să se modifice în ani, ba chiar, aşa cum am mai spus, în generații[6]. Condițiile de mediu social-cultural sunt determinante pentru asemenea transformări. Un caz ce poate sta drept contraexemplu în acest sens ar putea fi schimbarea de mentalitate destul de rapidă în America anilor '60, în condițiile culturii „flower power": segregaționismul a pierdut teren, drepturile femeilor au încetat să mai fie subiect de dispută (egalitatea dintre sexe apărea acum ca naturală pentru toți), leadership-ul nu mai avea de-a face cu sistemul.

[6] Nu încetează să mă uimească personaje prezentate drept specialişti în psihologie socială care apar la diferite televiziuni şi propun drept cale de îndreptare a societății schimbarea *mai întâi* a mentalității. E absurd! Mentalitatea e ultima care se schimbă şi uneori cei de-acum nu mai sunt de față să vadă schimbarea.

BDD-A30158 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:39 UTC)

În interiorul mişcării, nu mai conta culoarea pielii atunci când era vorba despre valoare (un american de origine irlandeză nu ezita să-l adore pe Jimmy Hendrix, de exemplu, iar disputa dintre cântăreții albi, negri şi latino nu avea în vedere decât valoarea muzicii produse de oricare dintre ei). Eliberarea sexuală scotea din discuție inegalitatea dintre sexe, cel puțin din punctul de vedere al relațiilor intime, iar negarea căsătoriei – ca parte a instituțiilor sistemului – făcea caducă chiar şi discutarea rolurilor partenerilor în cadrul cuplului. În anii aceia, în America şi nu numai, o filosofie de viață a reuşit să schimbe mentalitatea unei importante părți a populației, chiar dacă fenomenul a durat, cu totul, un pic mai mult de un deceniu. Interesant ar fi de remarcat, însă, că schimbările acestea de mentalitate nu au antrenat şi schimbări în plan lingvistic sau, cel puțin, nu schimbări evidente, la nivelul lexicului. O privire mai atentă ar scoate în evidență, totuşi, schimbări în plan semantic, cum ar fi, de exemplu, faptul că termenul „negru" nu mai avea nici conotații negative, nici semnificații înjositoare, marcând superioritatea celui care ar fi folosit cuvântul pentru a desemna un individ de culoare (cum li s-a spus o vreme), respectiv un american de origine africană (cum cere codul corectitudinii politice de azi). „Negru" era un simplu descriptor şi era folosit doar atunci când era absolut necesar să se facă distincția între un alb şi un negru sau un negru şi un reprezentant al oricărei alte rase (galben, de pildă). O constatare precum „Albii îl au pe Eric Clapton, negrii îl au pe Jimmy Hendrix, iar populația latino îl are pe Santana" nu avea nimic rasist în ea. Era pur şi simplu o constatare. Era vorba despre trei mari chitarişti care parcă se nimeriseră să fie contemporani şi care păreau să reprezinte, echilibrat, cele mai importante comunități etnice ale Americii recunoscute ca având talent muzical deosebit. Dacă Hendrix, Clapton şi Santana erau la fel de buni, pentru a-i deosebi trebuia să spui „cel mai bun chitarist negru", „cel mai bun chitarist alb", „cel mai bun chitarist latino". Discriminarea este, într-adevăr, marcată prin opoziția termenilor referitori la culoarea pielii, dar ea nu are decât rol strict practic şi nu introduce nicio discriminare rasială (care ar presupune şi o ierarhie a raselor). Cufundați în atmosfera de toleranță neimpusă de nimeni, oamenii acelor vremuri ajunseseră să nu mai funcționeze pe baza stereotipurilor şi a prejudecăților rasiste (atât de prezente în America anilor '50–'60) şi acest lucru se vedea la nivelul semnificației pe care o atribuiau unor termeni din limbaj.

Stricăciunea a venit mai târziu, când o minoritate cu putere instituțională a trecut la normarea exprimării şi a pus bazele a ceea ce cunoaştem astăzi drept corectitudine politică. Ca orice practică ce ignoră firescul, şi impunerea normelor corectitudinii politice a produs modificări doar la nivelul comportamentului lingvistic şi nu are şanse mari să producă schimbări şi la nivelul mentalității sau măcar nu curând. Mentalitatea este naturalul, în vreme ce comportamentul este artificial. Ceea ce este natural rezistă; ceea ce este artificial are existență slab fundamentată şi, deci, incertă. Standardele corectitudinii politice sunt o bază fragilă când vorbim despre o populație cu educație modestă şi cu începuturi incerte ca formare în cadrul familiei. Ajunge un stimul precum „împăratul e gol" şi toată

BDD-A30158 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:39 UTC)

această populație se bucură să se întoarcă la afișarea stereotipurilor şi a prejudecăților pe care le-a înăbuşit parcă prea mult timp. Apariția normelor de exprimare impuse de la Bruxelles, de pildă, a avut drept efect imediat o înstrăinare a unei vaste părți a populației europene față de scopurile declarate de inițiatori.

Exemplul limbajului politic corect este unul extrem şi l-am ales tocmai din acest motiv[7]. Măsurile normativ-educative pot produce schimbări la nivel comportamental, dar, pentru a produce schimbări la nivelul mentalității, abordările bazate pe raportarea la valori împărtăşite este mai eficientă. Întorcându-ne la chestiunea educației întru autocenzură în comunicarea verbală, putem spune că simplele norme introduse pe baza unor raționamente sociale îşi fac efectul la nivel comportamental, aducând totodată riscul de a crea în anumiți indivizi o stare de frustrare pe motiv că li se refuză expresia liberă. Rezistă bine cei educați sau extrem de motivați şi cu autocontrol perfect. În cazul celorlalți, apar măcar scăpări (vestitele gafe), dacă nu şi abateri asumate, pe motiv că numai părăsind standardele corectitudinii politice (sau orice alte norme impuse) se pot exprima deplin.

Altminteri, autocenzura – văzută ca bună-cuviință, ca adecvare socială – este deprinsă de la cele mai fragede vârste, îşi amendează lista de repere pe tot parcursul vieții individului şi este ceea ce-i asigură acestuia incluziune socială fără cutremure. Este o practică necesară şi pentru individ, şi pentru societate. Atenția la binele public – adesea evocată de Profesorul Dumistrăcel, citând din Eugeniu Coşeriu – este o marcă a responsabilității sociale a participantului la o instanță de comunicare. Dusă, însă, dincolo de un anumit punct, autocenzura devine generatoare de tensiune internă, ceea ce-l transformă pe individ în pradă uşoară pentru revoluționari, dacă nu-l transformă direct în revoluționar. Este de remarcat faptul că granița dintre stabilitatea culturală şi socială dată de asumarea de către indivizi a unei necesare autocenzuri şi starea de instabilitate de dincolo de punctul critic al rezistenței individului la limitări exterioare în expresie (adică a libertății sale) este foarte fină. Comunitățile pun însă la punct şi adevărate sisteme de recompensare a comportamentului considerat adecvat, ceea ce face ca indivizii care se înscriu în tiparele asignate statutului pe care-l revendică să aibă cele mai bune şanse de reuşită (vorbim din nou despre comportament atât verbal, cât şi

[7] Am văzut apărând dicționare de traducere a expresiilor din limbajul obişnuit în expresii aparținând limbajului corectitudinii politice (unde găsim, de pildă, pentru „pitic" – considerat jignitor – expresia „individ provocat pe verticală") sau concursuri anuale de definire a unor termeni din limbajul politic corect. În 2016, o universitate americană a lansat concursul pentru cea mai bună definiție a însuşi termenului de „corectitudine politică", iar câştigătoare a fost o doamnă, medic stomatolog, care a definit corectitudinea politică în maniera cea mai incorect politică (https://fellowshipoftheminds.com/2010/10/01/best-definition-of-political-correctness/): „Political correctness is a doctrine, fostered by a delusional, illogical minority, and rapidly promoted by an unscrupulous mainstream media, which holds forth the proposition that it is entirely possible to pick up a piece of turd by the clean end" (Corectitudinea politică este o doctrină produsă de o minoritate ilogică şi care a pierdut contactul cu realitatea, doctrină promovată repede de o presă iresponsabilă şi care propune ideea că se poate apuca o grămăjoară de excremente de partea ei curată, trad. n.).

BDD-A30158 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:39 UTC)

nonverbal): cercetătorul căruia nu i-a reuşit o experienţă în laborator îşi va exprima dezamăgirea şi frustrarea spunând doar că-i pare rău şi va lăsa înjurăturile pentru (eternii) birjari, care, la rândul lor, dacă ar avea dificultăţi la înhămat caii, bine ar face să înjure copios, pentru a nu-i dezamăgi pe cei din jur – tot birjari sau asimilabili –, înşelându-le aşteptările.

BIBLIOGRAFIE

Dumistrăcel *et al.* 2013 = Stelian Dumistrăcel, Dan S. Stoica, Irina Dumistrăcel, *Barrières linguistiques, notamment au niveau terminologique, dans des domaines de communication à grand impact socio-culturel. Approche pragmalinguistique*, în „Buletin ştiinţific", nr. 8/2011, Actes de la Conférence Internationale *La formation en terminologie*, 3–4 novembre 2011, Bucureşti, Editura ASE, p. 392–411.

Gladwell 2005 = Malcolm Gladwell, *Blink. The power of thinking without thinking*, N.Y., Boston, Back Bay Books, Little, Brown and Company.

Goffman 1974 = Erving Goffman, *Les rites d'interaction*, Paris, Minuit (orig. engl. *Interaction Ritual*, 1967).

Grice 1989 = Paul Grice, *Logic and conversation*, în idem, *Studies in the Way of Words*, Cambridge, MA, Harvard U.P., p. 22–40.

SELF CENSORSHIP: A LESS COMMON APPROACH

ABSTRACT

Usually, researches on self censorship refer to what it was in oppressing regimes like communism: a tricky way to force writers to comply with the regime by avoiding saying anything against its politics. It was known to be worse than the official censorship itself. The present study tries to change the angle by proposing to see in self censorship merely a way to cope with the society, a way to behave as a well educated and polite person, while avoiding any exaggeration. Adequate behavior discussed is not only verbal, but also nonverbal.

Keywords: *self censorship*, *adequacy*, *politeness*, *decency*, *political correctness*, *mentality*.

BDD-A30158 © 2017 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 17:00:39 UTC)